

of the personnel of higher qualification in the Ukrainian SSR, but in 70-80-ies. educational policy was based on the inhibition of the growth of scientific potential in the Soviet Ukrainian Republic.

Key words: postgraduate, brainpower, pedagogical institutes, candidates of Sciences and doctors of Sciences.

УДК 37.012+910.1 (045)

Шоробура І. М.*

СТАНОВЛЕННЯ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті висвітлюється проблема розвитку шкільної географічної освіти в Україні, яка є важливою складовою загальної історії педагогіки. Аналізуються проблеми вивчення географічних знань і можливі шляхи їх вирішення. Визначено, що елементи природознавчих знань уперше почали викладатись у школах у XVII ст. У XVIII ст. поступово формуються окремі елементи шкільної географічної освіти, зокрема перелік питань та ідей географічної науки, що входив до природознавства чи складав окремий предмет. З'ясовано, що протягом століття з'являлись і поступово вдосконалювались як перекладені, так і вітчизняні підручники з географії. Акцентовано, що у ХІІІ ст. створювались передумови для формування такого цілісного педагогічного явища, як шкільна географічна освіта.

Ключові слова: географія, освіта, шкільна географічна освіта, природознавча історія, становлення шкільної географічної освіти.

Утвердження державотворчих процесів в Україні потребує докорінних змін у галузі освіти. Досягти успіху в реформуванні сучасної школи допоможе ґрунтовне вивчення, об'єктивна оцінка, творче осмислення та впровадження кращих надбань української освіти й педагогіки з метою оптимального поєднання класичної спадщини минулого та сучасних досягнень наукової думки, органічного зв'язку її з вітчизняною історією, культурою та педагогічним досвідом. Історія шкільної географічної освіти є важливою складовою загальної історії педагогіки. Ознайомлення з її становленням уможлиблює не тільки осмислення загальної картини її розвитку в Україні як цілісного багатогранного явища, але й створює умови для системного відтворення вітчизняного історико-педагогічного процесу. Повернення дослідників до розгляду попереднього розвитку науки є закономірним проявом основних тенденцій, що певною мірою можуть бути простежені у процесі її еволюції. Насамперед це прагнення знайти в минулому витoki провідних ідей сучасності, а також необхідність перегляду й переоцінки у світлі даних сучасної науки таких концепції і теорій, що раніше були неприйнятні.

Питання ретроспективного аналізу становлення географічної освіти розглядалися в роботах Е. Дурманенко, Я. Жупанського, Ф. Заставного, В. Корнева, М. Откаленко. Дослідження методичних прийомів навчання географії розкрито у працях Л. Паламарчук, А. Сиротенка, П. Тищенка, Г. Уварова та ін.

Мета статті – дати ретроспективний аналіз становлення шкільної географічної освіти в Україні.

Елементи географічних знань було запроваджено у зміст шкільної освіти в XVI – на початку XVII ст. До підручників-«азбуковників», крім азбуки і молитов, іноді включалися статті, які містили географічний матеріал – опис територій, природних умов життя людей. Географічні відомості черпалися з перших картографічних праць – «креслень» і пояснень до них – і з перекладених творів – «космографій», досить поширених на той час. Це було пов'язано зі зростанням вимог до освіти у зв'язку з розвитком різних галузей господарства країни і наук про природу, які почали посилено розвиватись.

Щодо українських земель, то у XVI-XVII ст. загальний рівень української культури

*© Шоробура І. М.

взагалі й освіти зокрема був достатньо високим. У початкових школах, що відкривалися духовенством при церквах, незважаючи на найпримітивнішу методику навчання – зазубрювання напам'ять текстів і розповіді вчителя, учням повідомлялись окремі елементи природознавчих, зокрема географічних уявлень про навколишній світ.

У XVI ст. в Україні відкриваються братські школи. Деякі з них, особливо Львівська, Луцька, Київська, успішно конкурували з католицькими та єзуїтськими навчальними закладами, будучи центром боротьби проти ополячення й окатоличення. Статути Львівської (1592) та Луцької (1624) братських шкіл, які дійшли до наших часів, свідчать про те, що навчання в них було точно регламентоване і проводилось на досить високому рівні за певними педагогічними принципами. У братських школах навчали читати й писати слов'янською мовою, вивчали граматику, лічбу, православний Закон Божий і церковний спів; крім цього студіювали ще грецьку мову, а в міських школах – латину, риторику, діалектику, граматику, арифметику, астрономію. Викладач братської школи М. Смотрицький 1629 року уклав «Слов'янську граматику», яка на довгий час стала неперервним підручником подібного типу. Вона містила деякі тексти для читання з природознавчої математики [12]. Київська братська школа, що вважалась одним із найкращих навчальних закладів того періоду, була організована за зразком інших шкіл і, природно, використовувала їх досвід. Тут викладалися слов'янська, книжна українська, грецька, латинська, польська мови, граматика, піїтика, риторика, філософія, арифметика, геометрія, астрономія, історія і музика. До програми навчання в Острозькій школі входили слов'янська, грецька, польська, латинська мови, риторика, діалектика, астрономія, богослов'я. Фізико-географічні дані розглядалися в курсі астрономії [9].

Досвід роботи братських шкіл використав Я. Коменський у написанні праці «Велика дидактика», яка містила принципи навчання та рекомендації щодо викладання природознавства [5].

Побудувавши основи власної системи освіти з урахуванням вікових особливостей дітей, Я. Коменський уже в материнській школі (до 6-річного віку) радив знайомити учнів з явищами природи, з навколишнім середовищем. Він говорив про можливість ведення спостережень за різноманітними явищами та об'єктами природи, зокрема наголошуючи, що в цьому віці дитина може ознайомитися з водою, землею, повітрям, вогнем, дощем, льодом, камінням, залізом, деревом, рослиною, птахом, рибою тощо. У латинській школі або гімназії Я. Коменський рекомендував більш детально вивчати природничі науки. Учні мали розуміти будову людського тіла, знати навколишнє середовище, мати уявлення про метали [5]. При вивченні природознавства Я. Коменський рекомендував широко використовувати екскурсії в природу з метою ознайомлення з рослинним і тваринним світом краю, провести змагання серед учнів і визначити, хто найбільше знає рослин своєї місцевості. Уже на таких екскурсіях можна виявити, хто з дітей цікавиться питаннями географії чи ботаніки [5].

Школи грамоти, що переважали па значних територіях українських земель у першій половині XVIII ст., полкові школи давали дітям лише початкові знання, зокрема й географічні. Учні вивчали релігію, звичаї та традиції народу, письмо, арифметику, геометрію, городництво та хліборобство, початки медицини та ветеринарії, відомості про внутрішню торгівлю тощо. Географічні знання учні частково отримували з відомостей про внутрішню торгівлю, городництво, хліборобство. Географічні відомості здебільшого мали прикладний, але безсистемний характер, що заважало розумінню учнів. Реформи кінця XVII – початку XVIII ст. вплинули на розвиток освіти.

Колегіуми, створені у Харкові, Переяславі, Чернігові, Львові, Кам'янці-Подільському, Луцьку, Києві, Станіславі, сприяли реформуванню освіти в Україні. У них працювали видатні просвітителі того часу – І. Максимович, Г. Сковорода, Я. Мемлевич, І. Козлович, І. Левада, А. Козачковський, Є. Тихорський. У колегіумах вивчалися так звані «сім вільних мистецтв», богослов'я, стародавні мови, література, історія, географія. І хоча навчання там мало схоластичний характер, типовий для школи того часу, географія в цих

освітніх закладах уперше вводилася як окремий предмет, що стало значним досягненням тогочасної школи. Географічний матеріал у колегіумах вивчався без певної системи і спеціальних програм [12].

За часів Петра I, коли Україна входила до складу Російської імперії, наука й педагогіка були тісно пов'язані з Європою, оскільки з'явилась можливість ознайомитися з європейськими напрацюваннями. Це сприяло поширенню наукової та шкільної географічної літератури. Більшість географічних книг і посібників, що вийшли у XVIII ст., були перекладними, зокрема «Географія або короткий опис земного кругу». Цей підручник невідомого автора був примітивним, з досить грубими географічними помилками, без належної системи у викладі матеріалу.

Згодом з'явився переклад твору відомого голландського вченого Б. Вареніуса «Географія генеральна...» (1718 р.), який за ідеями близький до праць О. Гумбольдта та К. Ріттера. У першій половині XVIII ст. видано підручник географії І. Гюбнера у формі запитань і відповідей, географічна номенклатура в якому складала головний зміст, подавалися відомості з математичної географії. Автор за допомогою Біблії намагався викласти геліоцентричну систему М. Коперника. У цей же час у нарисі «Книга світогляду, або небесно-земні глобуси» І. Гюйгенса вперше послідовно викладено геліоцентричні погляди. Це були досить прогресивні кроки у вивченні географії [11].

У підручнику І. Бітенга подавалася значна кількість тогочасних політико-статистичних даних про різні країни світу, проте в ньому спостерігалася відсутність логіки та системи викладу. Незважаючи на це, вплив творів І. Бітенга на навчальну літературу з географії досить відчутний. У першій половині XVIII ст. виходило багато й інших перекладених праць, зокрема навчального характеру.

Уже на початку XVIII ст. з'являються твори з першими методичними рекомендаціями. У «Духовному регламенті» Ф. Прокоповича вказано, що вивчення будь-якого предмета потрібно розпочинати з ознайомлення учнів з його програмою; історію вивчати у зв'язку з географією; географію вивчати з використанням глобуса та ін. Ці методичні вказівки були дуже цінними, оскільки сприяли підвищенню інтересу дітей до географії.

Першими підручниками безпосередньо з географії вважаються «Керівництво з географії на користь учня гімназії» (1742 р.) та «Політична географія для сухопутного шляхетного кадетського корпусу». Укладачі географічних підручників мало враховували педагогічні та психологічні вимоги щодо створення навчальних книг, ті більше нагадували довідкові видання.

Щоб полегшити роботу учнів у засвоєнні географічного матеріалу, автори підручників назви об'єктів розміщували за алфавітом або за групами, а то й писали віршами. У методичному посібнику «Керівництво з географії на користь учнів гімназії» 1742 року вимагалось заучувати численну номенклатуру співучим голосом.

Заснування нових шкіл і спеціальних навчальних закладів зумовило й появу більш цікавих та популярних книг і навчальних посібників з географії, зокрема це «Глобус небесний», «Глобус географічний» В. Купріянова, «Гірський устав» В. Татищева та ін., однак їх невеликий тираж не міг задовольнити реальних потреб освіти.

Серед спеціальних навчальних закладів цього періоду з досить високим рівнем освіти можна виділити Головну Січову школу, що існувала у 1754-1768 рр., яка прирівнювалася до кращих братських шкіл [6]. Тут вивчали піїтику, риторіку, математику, географію, астрономію, військову справу. У школі географія вивчалася як окремий предмет. Географічні знання переважно базувалися на краєзнавчому матеріалі, що було досить важливо для козаків, оскільки козацькі походи вимагали вміння орієнтуватися на місцевості, у морі, за зірками та ін.

Значні зміни відбулися в системі освіти, коли 1786 р. було затверджено «Статут народних училищ у Російській імперії». Згідно зі Статутом у губернських містах створено головні народні училища – школи з 4-х класів, але з 5-річним курсом навчання,

а в повітових – малі народні училища (двокласні) з дворічним терміном навчання. Навчальна програма малих училищ відповідала першим двом класам головних. Прийняття Статуту мало певний вплив на освіту України, сприяло відкриттю нових шкіл у Ніжині, Полтаві, Прилуках, Глухові, Охтирці, Сумах та ін. Проте охопити всіх дітей ці училища не могли, тому масовою школою не стали. На кінець XVIII ст. у Лівобережній Україні діяло лише 8 головних і 17 малих училищ, де навчалося 1701 і 1629 учнів [12]. Зміст освіти в училищах мав реальний характер. У малих народних училищах і в молодших класах головних училищ навчали читання, письму, лічби; вивчали історію церкви, граматику, малювання, а в старших класах головних училищ – історію, географію, елементи природознавства, які містили і географічний матеріал, фізику, основи геометрії, механіки, цивільної архітектури, за бажанням – латинську мову. Окремо викладався курс географії, побудований на вивченні краєзнавчого матеріалу.

Згідно зі Статутом народних училищ з 1786 р. у старших класах головних училищ було запроваджено викладання так званої природничої історії.

Зверталася певна увага на методику вивчення географії, рекомендувалося використовувати наочність (карти, схеми, статистичні дані) [7]. Учителів зобов'язували подавати крім наукових назв предметів і народні назви; показувати, де росте рослина і чому саме там, а не в іншому місці. Учні мали бути працювати з географічними картами, вміти по них орієнтуватися, знати розташування своєї місцевості на загальній карті. Однак у підручниках того часу ці вимоги часто порушувались, тому на сторінках підручника було надзвичайно багато понять і термінів. Так, професор Дітль («Досвід російської географії», 1771 р.) рекомендував зачувати не тільки географічні терміни, але й імена 48 крутицьких архієреїв, усіх президентів Академії наук, державні герби і єпархії, дворянські мундири тощо. Це знижувало рівень знань учнів й інтерес до предмета. Цікаво, що опис губернських гербів і дворянських мундирів майже в усіх підручниках XVIII ст. вважався обов'язковим географічним матеріалом. Зазначимо, що в доборі матеріалу автори інколи навіть не задумувались над темами, які пропонували вивчити [12].

У методичних рекомендаціях до підручника вказувалось на необхідність роботи учнів з географічною картою, з чорними «репетиційними» картами (контурами), що було значним кроком у розвитку методики викладання географії. Значна увага приділялася методам вивчення предмета. Так, наголошувалось на необхідності використання яскравої, образної розповіді у вивченні географічного матеріалу.

Учені того часу В. Зуєв і Ф. Янкович виступали проти формалізму в навчанні природознавства, прагнули дати поняття школярам про флору та фауну, особливості рослинного та тваринного світу своєї місцевості. Це була досить позитивна тенденція розвитку шкільної географічної освіти [3].

Одним із перших методистів і автором першого шкільного підручника з природознавства був академік В. Зуєв. Його підручник «Нариси природничої історії» (1786 р.) став не тільки першим, а і єдиним досить вдалим підручником кінця XVIII ст. [4].

Цінність методичних розробок Ф. Янковича полягала в тому, що він висловлював передові на той час думки, побажання щодо вдосконалення методики вивчення географії, використання форм і методів найбільш оптимального засвоєння географічних знань [13].

З другої половини XVIII ст. у підручниках з'явилося більше географічного матеріалу. 1791 року було опубліковано підручник І. Раффі «Короткий землеопис для дітей», який починався описом міста і села, подавав питання форм рельєфу, води, гір, описував окремі країни. Підручник на відміну від багатьох було написано простою зрозумілою для дітей мовою. Відомий методичний посібник до підручника О. Гакмана (1787 р.), в якому йшлося про місце географії в системі навчання, про хід уроку, про значення репетиційних карт [11]. Підручники, видані в Росії у 80-х рр. XVIII ст., неодноразово перевидавалися і використовувалися до 20-30 рр. XIX ст., а деякі – навіть до 60-х рр. Вони залишались дуже різноманітними за темами, що викладались,

але не містили матеріалу, необхідного з точки зору географічної науки. Питання математичної географії взагалі не висвітлювалися в підручниках, а фізична географія обмежувалася лише визначенням площі води та суші й поділу земної поверхні на частини світу та океани. У підручниках можна було побачити багато помилок, кожен автор по-своєму подавав географічний матеріал. Описовий метод вивчення географії з системою зазубрювання текстів географічних підручників, який склався у XVIII ст., залишався в школі ще досить довго.

Таким чином, елементи природознавчих знань уперше почали викладатись у школах у XVII ст. У XVIII ст. поступово формуються окремі елементи шкільної географічної освіти, зокрема перелік питань та ідей географічної науки, що входив до природознавства чи складав окремий предмет. Протягом століття з'являлись і поступово вдосконалювались як перекладені, так і вітчизняні підручники з географії. Спостерігаються й перші спроби напрацювання методичних прийомів навчання географії. Отже, XVIII ст. можна розглядати як період, коли створювались передумови для формування такого цілісного педагогічного явища, як шкільна географічна освіта.

Перспективи подальших розвідок щодо становлення шкільної географічної освіти ми вбачаємо в узагальненні історичних аспектів започаткування вивчення географічних знань в Україні та моделюванні педагогічних умов використання їх прогресивних ідей у сучасній географічній освіті нової української школи.

Література:

1. Багалеї Д. И. Очерки истории Харьковского университета / Д.И. Багалеї. – Х., 1894. – Т. 1: 1802-1815. – 204 с.
2. Вареніус Б. Географія генеральна / І. Б. Вареніус. – М., 1718. – 647 с.
3. Зуєв В. Ф. Педагогические труды / под ред. Б. Е. Райкова / В. Ф. Зуєв. – М. : АПН, 1956. – 47 с.
4. Зуєв В. Нариси природничої історії / В. Ф. Зуєв. – М., 1786. – 213 с.
5. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори. Т. І. Велика дидактика / Я. А. Коменський – К. : Рад. школа, 1940. – 247 с.
6. Українська козацька педагогіка і духовність / В. Кузь, Ю. Руденко, О. Губко. – Умань, 1995. – 114 с.
7. Куцкович Ф. Ф. География для народных и других низших училищ / Ф. Ф. Куцкович. – С.-Пб. : Изд. П. Луковникова, 1916. – 176 с.
8. Мединський Е. М. Братські школи України і Білорусії в XVI – XVII ст. / Е. М. Мединський. – К. : Рад. школа, 1958. – 209 с.
9. Острозькі просвітники XVI-XX ст. / ред. колегія : Пасечник І. Д. (гол), Ковальський М. П. та ін. – Острог : Ун-т «Острозька академія», 2000. – 479 с.
10. Откаленко М. П. Методика навчання початкового курсу фізичної географії / М. П. Откаленко. – К. : Рад.школа, 1963. – 170 с.
11. Руднев Я. И. Из прошлого учебной географии в России / Я. И. Руднев // География в школе. – № 1. – С. 12-23.
12. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с.
13. Скаткин М. Н. Совершенствование процесса обучения / М. Н. Скаткин. – М. : Педагогика, 1971. – 128 с.

Шоробура І. М.

СТАНОВЛЕНИЕ ШКОЛЬНОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

В статтє освещена проблема развития школьного географического образования в Украине, которая является важной составной общей истории педагогики. Анализируется проблема изучения географических знаний и возможные пути их решения. Определено, что элементы естествознания впервые начали преподаваться в школах в XVII ст. В XVIII ст. постепенно формируются отдельные элементы школьного географического образования, в частности перечень вопросов и идей географической науки, которые входили в состав естествоведения или представляли отдельный предмет. Определено, что на протяжении столетия появлялись и постепенно усовершенствовались переводные и отечественные учебники по географии.

Акцентировано, что в XVIII ст. создавались предпочтения для формирования такого целостного педагогического явления, как школьное географическое образование.

Ключевые слова: география, образование, школьное географическое образование, естественноведческая история, становление школьного географического образования.

Shorobura I. M.

FORMATION OF SCHOOL GEOGRAPHICAL EDUCATION IN UKRAINE

The article highlights the problem of launch the study of geographical knowledge on the territory of Ukraine. History of the school geographical education is an important component of the overall history of pedagogy. Introduction to its formation enables not only understanding the overall picture of its development in Ukraine as an integrated multi-faceted phenomenon, but also creates the conditions for the reproduction of the system of national historical and pedagogical process. There are analyzing the construction of geographical courses on Ukrainian territory. Highlights the problems of studying geographical knowledge and their possible solutions. Elements of natural history knowledge first began to be taught in schools in the XVII century. In the XVIII century, gradually formed separate elements of school geographical education, including a list of issues and ideas of geographical science, that was a part of a natural science or was a separate subject. For a century appeared and were gradually improved not only translated but also domestic books on geography. There are attempts developments instructional techniques of teaching geography. In the eighteenth century were created such preconditions for the formation of a holistic educational phenomenon as school geography education. History of the school geographical education is an important component of the overall history of pedagogy. Introduction to its formation enables not only understanding the overall picture of its development in Ukraine as an integrated multi-faceted phenomenon, but also creates the conditions for the reproduction of the system of national historical and pedagogical process.

Key words: geography, education, school geography education, natural history, formation of school geographical education.

УДК 371.134

Бажанова В. В.*

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ В 50-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено аналіз історико-педагогічних проблем вивчення іспанської мови у вищих навчальних закладах України в 50-х роках ХХ століття. Узагальнено, що форми й методи навчання, мета і зміст вищої освіти визначаються соціокультурними, економічними й суспільно-політичними детермінантами розвитку суспільства, що яскраво продемонстровано на прикладі описуваного періоду. Автор наводить загальностатистичні дані щодо розповсюдження іспанської мови у світі. На підставі нормативних документів Міністерства освіти УРСР щодо заходів та планів розвитку й реформування вищих педагогічних навчальних закладів 1948-1959 рр. автор визначає переваги та недоліки у викладанні іспанської мови у вітчизняних вишах у зазначений період.

Ключові слова: іспанська мова, фахова підготовка, педагогічна майстерність, успішність, якість викладання.

В умовах сьогодення однією з основних складових освіти в нашій країні є вивчення іноземних мов, серед яких першість належить англійській. Проте все більшим попитом серед українських студентів користується іспанська мова. У щорічній доповіді Інституту Сервантеса під назвою «Іспанська в світі» засвідчено постійне зростання кількості людей, що говорять іспанською мовою. Зараз іспанська є другою мовою міжнародного спілкування (після англійської), що підтверджено як кількістю її носіїв, так і публікацією

*© Бажанова В. В.